

Konec spílání Rakousku a věrnost experimentu, 1. část

Dana Pfeiferová
13-17 minut

Studie germanistky Dany Pfeiferové shrnuje základní umělecké tendence rakouské literatury 20. století. V první části poukazuje především na pozdní recepci díla Ilse Aichinger (1921–2016), z jejíž básnické a prozaické tvorby vyšly v češtině knižně jen dva výběry: *Kde bydlím* (1966) a *Vrabec v hrsti* (2010). Rekapituluje rovněž specificky rakouský fenomén tzv. černé vlastenecké literatury, jejíž kritické zaměření na přelomu tisíciletí přejímá globální literatura.

Konec spílání Rakousku a věrnost experimentu, 1. část

Letos si připomínáme sté výročí narození [Ilse Aichinger](#), která v Rakousku poprvé otevřela Pandořinu skříňku s válečnými zločiny, a [Hanse Carla Artmanna](#), nejvšestrannější osobnosti tamní experimentální literatury. V únoru by se dožil devadesátí let [Thomas Bernhard](#), 20. října oslaví pětasedmdesáté narozeniny [Elfriede Jelinek](#). V jejich tvorbě se nejvýrazněji spojují oba stěžejní rysy literatury druhé republiky¹, které v různých obměnách působí dodnes. Následující studie je věnována těmto osobnostem rakouské literatury; její koncepci ostatně určila poetika jejich děl.

Ilse Aichinger: psaní po šoa

[Ilse Aichinger](#) si v listopadu připomeneme hned dvakrát: 1. listopadu uplyne sto let od jejího narození, 11. listopadu pak pět let od jejího úmrtí. Rodačka z Vídně v šestadvaceti letech vydala prvotinu *Die größere Hoffnung* (Větší naděje, 1948). Ta jako vůbec první román poválečné německy psané literatury tematizuje šoa. Toto mimořádné dílo zaujme zpracováním obtížné a pro Aichinger bytostně trýznivé látky; realistické, drastické momenty se v něm prolínají s lyrickými, snovými pasážemi. Děj se odehrává ve Vídni mezi anšlusem a dobytím města Rudou armádou a vyznačuje se autobiografickými rysy: hlavní hrdinka Ellen je napůl židovského původu, otec se jí kvůli kariéře zřekl, babička se stává obětí holocaustu. Vyprávěním z perspektivy dětí, jež si ze dne na den nesmějí koupit v cukrárně dort, se autorce podařilo ukázat zvrhlost nacistického režimu, který se nezastavil ani před vražděním těch nejslabších. Jednotlivé kapitoly představují stanice na cestě hrůzy i zmařené naděje: líčí marný pokus získat vízum, pátrání po tom, kam mizí dospělí, a co znamená Davidova hvězda, deportace, boj o život v zasypaném sklepe a shledání s milovanými mrtvými v okamžiku jejich smrti. Román rezonoval zejména v rámci (západo)německé Skupiny 47, jejíž představitelé jako **Heinrich Böll** nebo **Günther Eich** také zobrazovali válku jako zločin.

Ilse Aichinger studovala ve Vídni lékařství, roku 1947 kvůli psaní studium přerušila. Pracovala jako lektorka pro nakladatelství S. Fischer ve Vídni a ve Frankfurtu nad Mohanem, později se stala jeho kmenovou autorkou. Začátkem 50. let založila s Inge Scholl Vysokou školu designu v Ulmu, byla v kontaktu s mladými umělci i spisovateli z celého světa. V povídce *Spiegelgeschichte* (1949, č. *Zrcadlový příběh*, 1966), vyprávěné proti směru času – od smrti po zrození –, ztvárnila tabuizované téma ilegálních potratů v důsledku bídy a v roce

1952 za ni získala prestižní cenu Skupiny 47. Řada jejích rozhlasových děl, povídek či básní je situována do Rakouska. Ve své vlasti však autorka, která se z Německa do Vídně vrátila v roce 1988, vzbudila pozornost až pozdní tvorbou. Na přelomu tisíciletí psala sloupky, filmové recenze a eseje pro deníky *Der Standard* a *Die Presse*. V existenciálně zaměřeném díle se leitmotivicky opakuje její celoživotní trauma – smrt milované babičky (jež mimochodem pocházela ze Suchdola nad Odrou) a dalších příbuzných, které zavraždili nacisti. K tomuto tématu se naposledy vrací v roce 2005 v eseji *Nach Mähren – ein Familienroman* (Na Moravu – rodinný román).

Spílání Rakousku

Pozdní recepcce díla Ilse Aichinger nebyla náhodná. Zatímco v Německu se brzy zformovala mladá protiválečná literatura, navazující na dílo pozdního expresionisty **Wolfganga Borcherta**, v konzervativní rakouské kultuře byla válka tabu. Začínající autoři píšící o válce tak zemi brzy opouštějí, vedle Aichinger jsou to i nejvýraznější osobnosti německy psané poválečné lyriky: **Ingeborg Bachmann** (1926–1973) a **Paul Celan** (1920–1970), autor nejnaléhavější básně o šoa, nazvané *Todesfuge* (1948, č. *Fuga smrti*, 1986). Kritická reakce na válku přišla v Rakousku až počátkem šedesátých let, kdy vzniká nejvýznamnější fenomén tamní poválečné literatury – *Antiheimatliteratur* (též *schwarze Heimatliteratur*, tedy černá vlastenecká literatura). Původně tento kritický literární proud, jehož nejvýznamnější představitel **Thomas Bernhard** (1931–1989) proslul originálním spíláním Rakousku, negoval triviální vesnický román. Tento žánr se formoval koncem 19. století a románový děj situoval zejména do prostředí Alp. Za druhé světové války se vesnický román ocitl v povážlivé blízkosti nacistické *Blut-und-Boden-Literatur* (literatury krve a půdy), když propagoval zvrácenou ideologii o čistotě germánské rasy a právu na (novou) půdu. *Antiheimatliteratur* tak kritizuje mýtus nevinny, jímž se země až do devadesátých let minulého století snažila přesvědčit svět, že ve válce stála na straně obětí, ne vrahů. Tento postoj vedl k zakonzervování xenofobie a antisemitismu ve společnosti.

Jako první odhalil historickou lež o nevinné zemi hor **Hans Lebert** (1919–1993) v románu *Die Wolfshaut* (1960, č. *Vlčí kůže*, 1972). Ve vesnici s příznačným názvem Schweigen (Mlčení) dochází k záhadným vraždám; stopy vedou ke kolektivnímu zločinu z války, který se vesničané snaží skrýt. Ve stěžejních dílech *antiheimatliteratur* dochází k inverzi repertoáru triviální vlastenecké literatury: v Bernhardově tvorbě se počíná románem *Frost* (1963, č. *Mráz*, 2007) namísto ráje na zemi setkáváme s nemilosrdnou přírodou, protagonisté nenarážejí na bodré vesničany, ale na primitivní, brutální individua. V debutu **Elisabeth Reichart** (nar. 1953) *Februarschatten* (Stíny února, 1984), jenž líčí skutečnou událost, se obyvatelé Horních Rakous podílejí na vraždění vězňů uprchlých z Mauthausenu. Román *Die Kinder der Toten* (Děti mrtvých, 1995), opus magnum Elfriede Jelinek, spojuje motiv válečných zločinů s demonizací přírody: v závěru knihy odkryje sesuv půdy ve Štýrských Alpách masový hrob. Protože Rakousko tutlá svou minulost, noří se z kolektivního nevědomí další vraždy; kromě děl nositelky Nobelovy ceny takto vyznívají i dystopický román **Christopha Ransmayra** (nar. 1954) *Morbus Kitahara* (1995, č. 1997) o alternativních dějinách, kdy je Rakousko po prohrané válce uvrženo do bídy, či kriminální román **Roberta Menasseho** (nar. 1954) *Schubumkehr* (1995, č. *Čelem vzad*, 1999) z česko-rakouského pomezí, odehrávající se v období kolem pádu železné opony. **Gerhard Fritsch** (1924–1969) v románu *Fasching* (Masopust, 1967) a především prózy **Josefa Winklera** (nar. 1953) obohacují repertoár *antiheimatliteratur* o radikální kritiku patriarchátu. Již v debutu *Menschenkind* (1979, č. *Syn člověka*, 2013), k jehož napsání autora vyburcovala sebevražda mladíků z rodné vsi vyvolaná homofobním prostředím korutanského venkova, používá Winkler dikci černých mší a napadá katolickou církev pomocí její vlastní obraznosti.

Postupně se fokus kritiky rozšířil z venkova na celou zemi. V povídce Ingeborg Bachmann *Unter den Mördern und Irren* (1961, č. *Mezi vrahy a blázny*, 1965) bývalí nacisté určují směr hovoru nejen u hospodského stolu. Brutalita války se promítá i do nočních můr hrdinky epochálního románu *Malina* (1971, č. 1996) a je jednou z příčin, proč protagonistka nemůže v racionálním světě obstát s uměním založeným na citech. I Bernhardova poslední díla, drama *Heldenplatz* (1988, č. *Náměstí hrdinů*, 1990) a román *Auslöschung* (1986, č. *Vyhlazení*, 1999), vyčítají Rakousku latentní nacismus a antisemitismus. Autor své literární tažení proti nenáviděné otčině dovedl až za záhrobí: v poslední vůli zakázal v Rakousku vydávat své knihy a uvádět své divadelní hry. Po dohodě s jeho bratrem Peterem Fabianem se v roce 1998 podařilo zákaz obejít založením mezinárodní nadace Thomase Bernharda; dnes spisovatel vévodí literárnímu kánonu alpské republiky.

Dozvuky a odklon od černé vlastenecké literatury

Dominance *antiheimatliteratur* končí v průběhu devadesátých let. Literatura už nemusí suplovat veřejný diskurs – spolkový kancléř Franz Vranitzky se v roce 1991 v parlamentu a o dva roky později na Hebrejské univerzitě v Jeruzalémě omluvil obětem za válečné zločiny spáchané Rakušany a přiznal spoluvinu země na druhé světové válce. V roce 1998 byla ustanovena komise historiků, jejíž závěry vyvrátily mýtus nevinny a vedly k odškodnění obětí nacismu.

V tradiční podobě tak nejvýraznější směr rakouské poválečné literatury doznívá už jen v tvorbě Elfriede Jelinek, např. v dramatu *Das Werk* (2003, č. *Dílo*, 2017) o otrocké práci válečných zajatců na stavbě vodní elektrárny v Kaprunu, či ve Winklerových prózách, nejnověji v povídkách *Lass dich heimgeigen, Vater, oder Den Tod mir ins Herz schreibe* (2018, č. *Táhni k čertu, otče aneb A tak s Tebou ve spojení ať vytrvám do skonání*, 2020) o kontaminaci rodné půdy mrtvolou válečného zločince. Z Korutan pochází i slovinsky píšící autorka [Maja Haderlap](#) (nar. 1961). V autobiografickém románu *Engel des Vergessens* (2011, č. *Anděl zapomnění*, 2016) se vrací do dětství ve slovinské komunitě, kde se dospělí bojí mluvit o minulosti, protože se jejich příběhy plné odvahy i utrpení liší od hlavního narativu. Tématem knihy je slovinský odboj proti nacismu, jediný organizovaný odboj v Rakousku.

Jiné osobnosti *antiheimatliteratur* kritiku společnosti rozšiřují na Evropu, potažmo na celý svět. Představitelka nového realismu Reichart volí v románu *Die unsichtbare Fotografin* (Neviditelná fotografka, 2008) postavu úspěšné fotografky, jejíž zakázky v různých zemích umožňují příslušný kritický diskurs – ať už se jedná o znemožnění volného pohybu v Číně či brutalitu drogové mafie v Mexiku. Menasse si v románu *Die Hauptstadt* (2017, č. *Hlavní město*, 2019) se smyslem pro situační komiku i s ironií sobě vlastní bere na paškál národovecké zájmy jednotlivých členských států EU, jež podřívají ideu jednotné Evropy. **Anna Kim** (nar. 1977) svou tvorbu zaměřuje na traumatizované oběti různých jiných válečných konfliktů. V próze *Die gefrorene Zeit* (Zamrzlý čas, 2008), jejíž název evokuje okamžik, kdy hlavní hrdina naposledy viděl svou ženu, jde o genocidu albánského etnika v Kosovu. Román *Die große Heimkehr* (Velký návrat, 2016) se zabývá krvavými dějinami Korejského poloostrova. V próze *Anatomie einer Nacht* (Anatomie jedné noci, 2012) Kim líčí, jak se stále se opakující kolonizace Grónska osudově promítá do životů tamního obyvatelstva; její styl, v němž se střídá civilní popis všedního dne s metafyzickými vhledy do jiné dimenze, připomíná prolínání světů z děl [Harukiho Murakamiho](#). Kosmopolitní tendence se projevuje i v románu *Daldossi oder Das Leben des Augenblicks* (Daldossi aneb Život okamžiku, 2016) naturalizované Vídeňanky **Sabine Gruber** (nar. 1963). Tato rodačka z Meranu dosud zpracovávala především rakousko-italskou problematiku, danou

biografickými koordinátami – např. v historickém románu *Stillbach oder Die Sehnsucht* (Stillbach aneb Touha, 2011) –, její nejnovější kniha však zpracovává příběh válečného reportéra Bruna Daldossiho. Děsivé vzpomínky na války v Čechách, Iráku či na Balkáně mu znemožňují osobní život; přesto se vydává na Lampedusu, aby podal svědectví o nové humanitární krizi.

Při zpracování historických témat se vedle globalizace projevuje i opačná tendence, při níž v centru zájmu literatury zůstává Rakousko. Téma druhé světové války se neustále vrací, ale současní autoři ho ztvárňují jinak. Jako pouhou aluzi na tradiční topos vytlačování historické viny z kolektivního vědomí lze chápat motiv každoročního pálení (starých) věcí v románu [Michaela Stavariče](#) (nar. 1972) *Brenntage* (2011, č. *Dny ohňů, dny spálenišť, dny popela*, 2016), který zejména nabízí příběh o dospívání; dozvuky války nicméně přispívají ke katastrofě, k níž děj směřuje. Za groteskní *antiheimatroman* lze označit *Königreich der Schatten* (2013, č. *Království stínů*, 2015): kontrastivně pojaté příběhy dvou řeznických rodů začínají v Československu a ve Vídni, protnou se na bojišti druhé světové války a končí se sekáčkem v ruce na veletrhu v Lipsku. Jatka jsou šifra minulosti Evropy, i když kniha jako celek je především persifláž literární branže. Naopak s vážností k tématu války přistupuje představitel psychologické prózy [Arno Geiger](#) (nar. 1968) ve svém zatím posledním románu *Unter der Drachenwand* (Pod Dračí stěnou, 2018). Ten se odehrává během roku 1944 u jezera Mondsee a nabízí mozaiku příběhů obyčejných lidí, kteří se snaží přežít válku; dualita oběti a pachatele, typická pro půl století rakouské literatury, není díky panoramatickému záběru tak jednoznačná. V románové prvotině *Liebwies* (2017) **Irene Diwiak** (nar. 1991) se dokonce tyto hranice stírají. Jedinou předností titulní hrdinky – pocházející ze stejnojmenné vísky v horách, kde se zastavil čas – je krása, dominantní vlastností pak sebeláska. V patriarchálním šoubyznysu operního světa s dozvuky c. k. mocnářství, jehož wagnerovské motivy předjímají nadvládu nacistů, ji tížádnost dovede až na vrchol, a to na úkor dvou skutečně talentovaných umělkyní, které jí byly (příliš) blízko. Román zaujme i muzikální kompozicí, v níž příběh povrchně, do sebe zahleděné Gisely zprvu kontrastuje s příběhem geniální, leč nesmělé skladatelky Idy a pak se s ním prolne. Dalším přesvědčivým debutem je psychologický román [Laury Freudenthaler](#) (nar. 1984) *Die Königin schweigt* (Královna mlčí, 2017). Neochotu mluvit o minulosti autorka nepojímá jako celospolečenský fenomén, ale jako rys hlavní postavy. Paní učitelová se sice na sklonku života brání pocitům osamění i vzpomínkám, ale ty se k ní vracejí v podobě snů, nočních můr, vidin. Jen při četbě mezi řádky, kdy si protagonistka vybavuje obraz rozzuřeného otce při provokativním výstupu nacistického Svazu německých dívek před kostelem nebo když s odporem reaguje na vyprávění snachy o otcových válečných útrapách, můžeme chápat Fannyinu nechuť vzpomínat jako obecně rozšířený přístup nejstarší generace k minulosti, a tím i jako aluzi na významný teorem černé vlastenecké literatury.

1. Druhá republika se v Rakousku datuje od parlamentních voleb z listopadu 1945 a trvá dodnes. [zpět](#)

© Dana Pfeiferová

Líbil se vám článek?

Podpořte další rozvoj iLiteratury. Děkujeme Vám :-)

[více informací](#)